

Силфиум – загадката на античната ботаника

Христо Мишков

Имало е и такова необикновено растение – за него разказват най-великите умове на античността, било е не просто обект на интензивна търговия, но и вдъхновение за поети и философи, а днес е историческа загадка! Известно е, че са го яли като зеленчук, пускали са го в гърнета като подправка, използвали са го като лекарство срещу много и съвсем различни болести, било е известно и като универсален спътник на любовта – както контрацептив, така и афродизиак. Не случайно са го смятали за „дар от Боговете“! Продавало се е скъпо, щамповано е на монети, а когато Юлий Цезар финансира най-важния си поход, той взел от хазната не само златото и среброто, но и около половин тон от него.

И днес, при всички възможности на съвременната наука, не е ясно какво точно от ботаническа гледна точка е било това растение. Името обаче е добре известно – общоприето е гръцкото Силфиум (σίλφιον, латинизирано *Silphium*). Особена билка, която очевидно е била ендемит за ограничения район на Киренайка – област в Северна Африка, разположена приблизително между днешните Либия и Египет, както и върху част от пустинята Сахара. На латински името е било *Sirpe*. Продуктът от билката пък е бил известен като *las Serpicium* (мляко от *Sirpe*), което се превръща в *laserpicium*, а от него в опростеното *laser*, което, да уточним все пак, няма нищо общо със съвременното понятие „лазер“ – акроним от *Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation* (усил-

ване на светлина чрез стимулирано излъчване на радиация). За силфия имаме известна представа и за външния му вид – главно от описания и от отпечатъците на монети, но тя естествено е твърде стилизирана, за да се смята за точна.

И тъй като ботаниката няма достатъчно данни, за да даде отговор на въпросите около това растение, трябва да се използва специфичния инструментариум на историческата наука – търсене и анализ на изворите. Две са най-важните антични съчинения, в които са запазени достоверни исторически сведения за силфиума. Основното е дело на гръцкия философ и основоположник ботаник на античността Теофраст от Ерес, който в своята *Περὶ φυτῶν ἱστορίας* (*Historia Plantarum*, История на расте-

нията) му отделя специално внимание. Неговите сведения са преразказани и допълнени от римлянина Плиний Стари в „Естествена история“ (*Naturalis Historia*). От тези два разказа, дело на най-добрите „специалисти“ на тогавашното естествознание, научаваме, че става дума за едногодишно растение, което е приличало

много на познатите и днес растения от рода Ферула (*Ferula*).

Ето и го и разказът на Теофраст: „Най-забележителни по свойствата си (сред всички растения – бм. Х.М.) са египетският папирус и силфият. И двете се отнасят към растенията с кухо стъбло..... Силфият има много дебели корени, а стъблото е с височина почти като на ферулата, както и на дебелина. Стъблото е едногодишно, с настъпването на пролетта пуска листа, които очистват овците и дават изумителен вкус на овнешкото. След листата се появява стъбло, което се яде както варено, така и печено. Казват, че очиства тялото за 40 дена. Сокът на селфия е два вида: единият изтича от стъблото, а другият – от корена. Коренът е покрит с черна кора, която се съдира. Събирането на силфии е подложено на особени правила, като при разработката на мините. Дълго време се е събирал само в такова количество, че да не се изтощят запасите, като се отчитали както особеностите на събирането, така и на запасите. Не е било позволено да се реже в нарушение на правилата и в по-голямо от разрешеното количество. Неговият сок трябвало да се преработи, иначе загнива

Крал Аркесилай лично ръководи експедирането на реколтата от силфий. Чернофигурна рисунка върху киликс от 6 в. Пр.Хр.

и се разваля. Търговците, които го изпращат за Пирея го обработват по следния начин – налива се в амфори, смесва се с брашно и се разбърква дълго“.

Според Теофраст силфият е растял на сравнително голяма площ в Либия – над 4000 стагия (един стагии като мярка за дължина е бил 600 стъпки, а в съвременни метри се е колебал между 160 и 200. Що се отнася до площта на местообитанието – условно може да се приеме, че при максимална дължина на стагия от 200 м., районът трябва да е бил дълъг до 80 км, а ако се приеме за квадрат, добивната площ е била не по-голяма от 6400 кв. км. Според грузи данни обаче площта е била по-скоро издължена като правоъгълник със страни 200 и 55 км. Областта, към която се прикрепва историческото име Киренайка, е била значително по-голяма, като в различните периоди площта ѝ е била от 250 хил. до 800 хил. кв. км.

Силфият избягвал обработената почва, „сякаш за да покаже, че е диво растение и не се нуждае от грижи“, твърди Теофраст. Оттук може да се направи извод, че след като силфият се превръща в много търсена стока, тя е била дефицит-

Монета от Кирена. На нея не е изобразено сърце, а плод на силфий

на заради ограниченото му разпространение, а това е предпоставка не само за висока цена, но и за недостъпност, което пък вероятно водело и до повишен интерес и съответно – до изграждане на митология около растението.

От описанието на Теофраст, както и от изображенията на монети, може да се предположи, че силфият е принадлежал към голямото семейство Сенникови (*Apiaceae*) – ароматни растения с кухи стъбла, които могат да са както едногодишни, така и многогодишни. По-старото име на семейството *Umbeliferae* съответства на българското название и идва от съцветията, имащи форма на сенници. Малките цветчета са радиално симетрични с по 5 малки чашелистчета, 5 венчелистчета и 5 тичинки. Семейството включва силно токсични растения като бучиниша, който влиза в античната история с убийството на Сократ, но и много полезни растения като морковите, магданоза, кимиона и копъра. Може би най-близо до античния силфий е фенхелът (*Foeniculum vulgare*), който у нас се нарича и *резене* и в традиционния български бит се използва като погръдка при гестилването на домашна ракия, а слаба отвара се дава на кърмачета срещу колики. По света го ползват също като зеленчук или погръдка с особен вкус и аромат на

мастика, който има кулинарни привърженици и противници, а в някои култури има реноме и на афродизиак.

По принцип семейство Сенникови е богато на ароматни растения – някои от които са не само кулинарни погръдки, но се ползват и като суровина за добив на различни етерични масла – кориандр (Coriandrum sativum), анасон (Pimpinella anisum), кум (Carum carvi), ажгон (Trachyspermum ammi).

Следвайки описанието на Теофраст, силфият често се обявява за част от рога Ferula (ῥάβδης), чиито представители имат някои сходни качества – черен главен корен, цветовете като чърчета. Има даже исторически данни, че един от познатите видове F. assafoetida е бил толкова сходен със силфиума, че е използван като негов по-евтин сурогат в търговията. Обаче в античността растенията от рога Ferula са били разпространени в Азия и никога не са били имплантирани в Киренайка. Освен това, тези видове имат елиптични плодове, докато плодовете на силфия са имали особената форма на сърце. Това е сигурно, защото стилизираното по познатия днес начин сърце е било отливено на киренайски монети, но тогава това е правено не като символ на любов, а като изображение на семената на силфия. Всъщност стилизираното сърце като символ на любовта се ражда почти две хилядолетия по-късно – в епохата на романтизма, когато придобива и днешното си значение. А любопитното е, че някои днешни автори приписват самият избор на сърцето като символ на любовта върху семената на силфия.

В античната култура обаче силфият влиза като нещо много повече от символ върху монета, храна или погръдка. Затова и около него има митология. Според преданието, чудното растение

се е появило 7 години преди основаването на Киренайка. Както вече бе споменато това е сравнително обширна област в Северна Африка, която винаги е била населена, но за исторически достоверна дата на основаване условно може да се приеме, че Теофраст е имал предвид създаването на гръцката дорийска колония Кирена (631 г. Пр.Хр.), днес нейните останки са близо до град Шахат в Либия. Самото име Киренайка е запазено като официално до XX век. През 1911 година Италия откъсва областта от западната Османска империя в кратка война, в която за пръв път е използван самолет с военна цел. След

Втората световна война Италия губи колониалните си владения и от три исторически провинции – Триполитания, Киренайка и Фецана се създава новото Обединено кралство Либия под властта на крал Идрис. Киренайка първоначално се радвала на значителна независимост като федерална единица, но растящите доходи от нефта засили апетита и възможностите на централната власт и през 1963 година кралят премахнал автономията на провинциите, земите им били раздробени на окръзи, а самото име било забравено. В революционните промени в Либия от началото на XXI век имаше опит за създаване на автономна

Ферулата е може би най-близката „роднина“ на силфия, но двете са били разпространени в различни области и семената имат различна форма. Картина Franz Köhler

област с името Киренайка, но властите в Триполи не я признаха, като отново се стремят да изтрият спомена за античното име и районът сега носи името Барка. Стана така, че славното антично име на провинцията днес се споменава повече като родина на едно изчезнало растение, отколкото като една от забележителните антични гържави.

В Античността чрез колонизацията от VII в. Пр.Хр. Киренайка влиза в обхвата на елинската цивилизация и по този начин – в по-добре познатото минало на човечеството. В цялата област е имало 5 гръцки колонии, което е дало и другото антично име Пентаполис (Πεντάπολις

Представители на семейство Сенникови

– Петоградие). Киренците са водили успешни войни с либийците, но един век след колонизирането цялата област била завладяна от персите (525 г. Пр.Хр), след още един век – от Александър Македонски, след което попаднала в обсега на елинистическия Египет, а век преди Новата ера дошли римляните. В средните векове областта е под властта на Византия и на Османската империя, където е била наричана и Триполитания.

Историята на силфиума не е толкова дълга и сложна и е позиционирана в началото на дългата историческа сага на Киренайка. Неговата драма се развива само в античния период – елински, елинистичен и римски, като край на въл-

шебната билка идва по времето на император Нерон (54 – 68 г. Сл.Хр), който, според преданието, получил като подарък последния стрък силфиум и го изял, надробен на салатата. А после остава митът за необикновената сила на тази билка и загадката каква точно е била тя.

Митът е роден от елините. Съвсем скоро след като създали Кирена, колонизаторите научили за качествата на необикновеното растение и започнали да търгуват с него из цялото Средиземноморие. Аристотел дори разказва, че основателят на Кирена получил от местните хора като подарък първия стрък. Тук може би

трябва да се напомни, че античните автори, въпреки безспорните си интелектуални качества, не трябва да се приемат за безусловно достоверни. Те често са се подвеждали по слухове и митове, преразказвали са безкритично непроверени сведения и понякога са представяли желаното за действително. Разбира се, силфиумът е растял и преди идването на елините, но все пак именно те са го направили достояние на цивилизацията и са го вкарали в търговски оборот, а чрез митовете и писанията си – и в познатата история. И преди тях било забелязано, че преживните обичат тази билка, смятало се, че тя очисти храносмилането им и правела месото им

по-вкусно. Хората използвали части от растението и неговия сок при кашлица, повишена температура, като противоотрова срещу змийски ухапвания, че даже и против брадавици. Разбира се, не е ясно как едно растение може да се справи с толкова различни болести, освен ако не се намеси и вярата, а тя и тогава е била способна на чудеса. Каквито и да са били реалните полезни качества на силфиума, вярата в тях, както и растяхщата му цена са го превърнали в ценна стока със стратегическо значение (както би било определено днес) и отглеждането и експлоатацията му били поставени под държавен контрол. Запазена е чернофигурна рисунка, показваща как крал Аркесилай (560 – 550 г.Пр.Хр.) лично е контролирал измерването на реколтата, опаковането и експедирането на силфиума. Този крал (втори по ред в династията на Батиагите) е влязъл в историята повече като тиранин, отколкото като справедлив владетел (според Плутарх), така че нищо чудно именно той да е наложил и строгия контрол върху добива и търговията със силфий. Цената му, според антични автори, е била висока – споменава се за теглото на билката в сребро. Неслучайно силфиумът е бил единственият данък, който римляните са вземали от Киренайка. Силфиумът става толкова важен за просперитета на града, че е изобразен на почти всички киренски монети.

В античността всички части и продукти от това растение са намирали свое лечебно или практическо приложение, но най-важна е била смолата. Тя е била два вида – едната се добивала от стъблото, а другата от корена. Добиването ѝ ставало като се премахне кората и се направят нарязи, които изпускат сок (според данни на Теофраст). Той бил изсушаван до състояние на смола. А тя се използва

ла директно като лекарство (пургатив и контрацептив), но и като поправка за овкусяване на храна. Днес е известен, но е използван по друго предназначение, сходен продукт – т.нар. Асафетуда, която се добива от растенията от род *Ferula*. Технологично тя се получава по същия начин, от сок от корена или от стъблото на *Ferula assa-foetida* L, което днес расте в Иран, Ирак, Индия, Афганистан. Позната е била и в античността и тогава е използвана като по-евтин, но и по-некачествен заместител на смолата от силфий. Днес тя е добре позната, донесена е в Европа още от Александър Македонски и исторически е използвана за много неща. Като се започне от прогонване на духове и демони в античността до днешна поправка в индийската кухня (у нас цената е 5 лв за 20 грама) и ароматна добавка в козметиката. Намира приложение и в продукти, целящи отблъскването на диви животни и вредители. Научно е доказано, че има определени лечебни свойства при настинки, хранителни разстройства и други.

А що се отнася до античния силфиум, то най-обсъжданият проблем около него е използването му като афродизиак и контрацептив. Около тази област има и митологични преувеличения и неясноти. Някои автори смятат, че е имал значение дори за провеждане на политика за контрол на раждаемостта. Тук вече се стига до един не особено ясен момент от античната история – демографските процеси в обществата. Като цяло античната медицина не е била твърде ефикасна, но все пак естественият прираст в областите с по-развита икономика периодично е водел до демографски излишъци, които до голяма степен са в основата на колонизационната експанзия на полисите и империите, както и на постоянните войни. По принцип моми-

Монета от Кирена, на която се вижда отчетливо стъблото на силфия

четата се задомявали млади и раждали максимален брой деца, но в определени периоди демографският натиск в античните общества е спадал, независимо от възхода на материалното благообразие. Това се е дължало на редица фактори, ограничаващи раждаемостта. Според д-р Джон Райдгел (John M. Riddle) от Университета на Северна Каролина древните общества съзнателно са ограничавали демографския натиск с различни, понякога жестоки методи, включващи избиване на деца, физическо отделяне на мъже и жени, като и поощряване на практики, които не водят до забременяване. Анализът на археологически обекти е показал, че е имало и използване на химически вещества, които са контрацептиви или водят до аборти. Вероятно и силфият се е вписвал в тази практика, защото сведенията за контрацептивните му качества са категорични.

Не е ясно обаче, дали високата му цена се дължи на тези свойства или на всички останали, защото в античността се е вярвало, че е почти универсално лекарство. Това до голяма степен е повлияло и от начина на функциониране на античната медицина. Лекарствата тогава са били разнасяни от фармакополата (продавачи на лекарства) които хвалели публично стоката си на агората. Достъпните отдалеч лекове са били обявявани

за по-загадъчни и съответно – за по-ефикасни, като това също може да е повлияло върху изграждането на мита за силфия. Нищо чудно в случая да е действал и тнар. „Плацебо ефект“, като вярата в лечебната сила на билката е въздействала лечебно или поне е спомогнала да се наложи

подобно мнение. Нека да не забравяме, че понятието „пенкилер“ като универсално лекарство е родено през XX век и модерните хора са вярвали в него, както вярват и днес във всевъзможни чудотворни лекарства, а понякога – и в магии.

Крайът на силфия доказано идва през първи век от Новата ера, като митологичният разказ го свързва лично с император Нерон. Билката е изчезнала от Киренайка, като никога не е била култивирана успешно за отглеждане – нито там, нито в околните земи. Има няколко възможни обяснения за изчезването на билката:

1. Прекомерна експлоатация. В римско време строгият надзор над брането бил пренебрегнат, цената оставала висока и растението не можело да се репродуцира. Самият подход на римляните към земеделието е бил твърде разрушителен за околната среда, като почвата е била експлоатирана без да се даде възможност за възстановяване.

2. Животновъдството. Овците охотно пасяли местата със силфиум, а и овчарите ги пускали там, заради влиянието върху вкуса на месото. Но след като минали овците, растението вече не можело да даде семена, защото те унищожавали стъблото му.

3. Ерозия на почвата и влошаване на условията. Теофраст споменава, че сил-

фият се е появил в Кирена след обилни дъждове заедно с гора, която преди това не е съществувала. Основно дърво в нея било *Tetraclinis articulata* Vahl. от рода на кипарисите. Според американския биолог Кен Парейко (Ken Parejko) възможно е силфият и *Tetraclinis articulata* да са съществували в симбиоза, така че изчезването на гората да е довело и до края на силфия.

Каквато и да е причината, силфият изчезнал от Киренайка, без да е разпространен другаде и останал като загадка на античната ботаника, медицина и култура. Все още продължават опитите той да бъде идентифициран с някое от сегашните растения от този тип,

като в анализите се допуска и че сведенията за необикновените му качества са били просто преувеличение на античните автори. Затова и силфият продължава да привлича вниманието – както на сериозни учени, така и на многобройни спекуланти. Периодично се появяват теории за това особено растение, търси се идентификация със съществуващи днес видове, но досега все пак не е намерен точен аналог. Загадката си остава и търсенето продължава, както може да се види и от последната публикация на кралската ботаническа градина във Великобритания <https://www.kew.org/read-and-watch/silphium-mystery> ■

Изисквания към авторите на сп. „Природа“

Сп. „Природа“ е научнопопулярно списание, предназначено за широка читателска аудитория: специалисти от различни научни области, преподаватели във висши и общообразователни учебни заведения, студенти, ученици, любознателни читатели с разностранни интереси.

Характерът на списанието налага някои специфични изисквания към авторите: разглеждане на актуален и важен за науката проблем; достъпно изложение; понятен за широката публика език; избягване на чуждици в случаите, когато могат да се употребят съответните български думи; онагледяване на текста с илюстрации, таблици, фигури. Не е желателно обособяването на отделни глави и раздели, както и цитирането на ползваната литература в края на статията.

Обемът на статиите е 5–6 машинописни страници (стандартната машинописна страница е 30 реда, 60 знака на ред, като този обем не включва предлаганата илюстрация). Към ста-

тиите се прилагат кратки биографични данни за автора и негова снимка.

Кратките научни съобщения и любопитни факти се помещават в отделни рубрики, поради което е необходимо да се посочи научната област, към която се отнася съобщението.

Илюстрациите трябва да са годни за непосредствено полиграфическо възпроизвеждане.

За осъществяване на контакт с авторите е необходимо те да посочат на края на статията или съобщението трите си имена, телефон и имейл.

Ръкописите се представят на електронен носител или се изпращат по имейла.

Текстът трябва да е във формат .doc/.rtf за MS Office XP/97-2003 или .docx за MS Office за Win7.

Не се приемат за издаване или отпечатване произведения, в които илюстративният материал е вмъкнат в .doc/.docx/.rtf файл.

Снимките се предоставят на отделни файлове във формати .jpeg и .tif.